

Елица МАНЕВА

СТАКЛЕНИ БЕЛЕЗИЦИ ОД АНТИКАТА ДО НОВОТО ДОБА (Континуитети – дисконтинуитети)

Клучни зборови: *Накит, белезици, стакло, некрополи, фрескоживопис*

Апстракт: *Во античкиот период, археолошки е потврдено постоењето на стаклени белезици во Македонија. Но, сè до востановувањето на византиското влијание на овие простори тие отсутствуваат. Во периодот од крајот на X век, па сè до XIII, спорадично и до XIV век, со особен акцент на XI-XII век, тие се меѓу најзастапениот женски накит посведочен, пред сè, во средновековните некрополи. Потоа следи нивно отсуство сè до првата половина на XIX век, кога со одделни „иновации“ одново се среќаваат во христијанските некрополи.*

Кога на локалитетот Керамидарка, с. Мокрино кај Струмица, во два женски гроба, *in situ* беа откриени стаклени белезици носени, во едниот случај на десната, а во другиот на левата надлактица¹, **Сл. 7** првиот со кого го споделив тоа и кој безрезервно ми веруваше (и знаеше) беше мојот пријател и колега, археологот Кирил Трајковски. Ова откритие тој го прифати со голема возбуда и восхит. Покрај останатото, и тој имаше слично искуство на лок. Мородвис кај Кочани каде го откри Гробот 105. Имено, во овој гроб на девојче, покрај останатиот накит имаше и 16 разновидни и многу квалитетни стаклени белезици, по осум на секоја рака, почнувајќи од рачниот зглоб, па сè до надлактиците.² **Сл. 4, 5, 8**

Софистициран и со префинет вкус, тој посебно го ценеше стаклениот накит, а нашите дискусии на оваа тема нè не одминуваа ни при една средба.

Со оглед на моето искуство со античките наоди на стаклени белезици од Хераклеја³, потоа

со мноштвото средновековни егземплари⁴ и дефинитивно со откривањето на примероците од некрополата Водоча кај Струмица⁵, датирани во првата половина на XIX век, ми се чинеше мошне адекватно да се осврнам уште еднаш на оваа наша недовршена расправа.

Овој пат тоа е прашањето околу *дисконтинуитетите*, односно *континуитетите* на продукцијата, односно на употребата на стаклените белезици на овие простори во времето од антиката сè до „новото“ доба.

Стаклениот накит, воопшто, се јавува како евтина замена за накитот од поскапи или поспецифични материјали; од метал или од декоративно, бесцено или полубесцено камење, фосилизирани смоли, органски украси итн.

Стаклената маса во зависност од формата на накит во која е обликувана (мониста, приврзоци, прстени, белезици итн.), местото каде е аплицирана (во дијадеми, венци, пречелници, обетки, ѓердани, прстени, белезици итн.), нејзината боја и структура и сл., ги поприма особините и значењето на дотичните форми, моќите на материјалите што ги имитира со бојата, како и севкупната симболика која се врзува со сето тоа. Со неговото вековно траење и егзистирањето во повеќе временски епохи и различни култури, стаклениот накит се надополнува и напластува и со други локални или општи атрибути.⁶

Во оваа пригода нема да се прави ретроспектива на потеклото, рецептурите и видовите стаклена маса од која што се прави накитот. Впрочем, тие проблеми се веќе разгледувани и разрешени.⁷

¹ Манева, Е., Ананиев, Ј., 1990, 215-226; Манева, Е., 1992, 228-231, сл. 29, Т. 73.

² Трајковски, К., 1992, 235-246; сл. 1, Т. I-V; Манева, Е., 1992, 132-135, сл. 10.

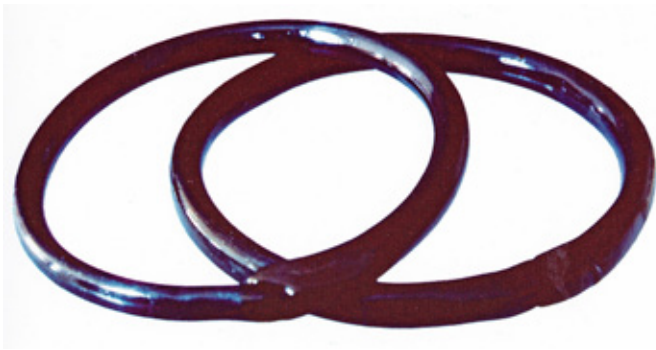
³ Манева, Е., 1990, 171-180, Т. II, 8-10, Т. III, 11-18.

⁴ Манева, Е., 1992, 72-75, Т. 64-74.

⁵ Maneva, E., 2007, Cat. no. 39₍₁₋₅₎.

⁶ Манева, Е., 2004, 68-70

⁷ Рыбаков, А.Б., 1948, 397; Вържарова, Ж., 1976, 366-

1(1,2) Белезици
Гроб 4, Крстеви, с. Корешница, Демир Капија,
крај на X, почеток на XI век.

Нема да се зборува ниту за типовите накит изработени од овој материјал.

Расправата ја почнуваме со фактот дека после вековното отсуство, почнувајќи од доцната антика,⁸ па сè до крајот на X век, Сл. 1 на овие простори не се откриени стаклени белезици.

Во VII-VIII век нивното производство е посведочено во Сирија и Палестина, а во периодот од IX-XIII век и во арапските халифати. За тоа сведочат и наодите од нивните поголеми, градски, трговски центри. Ова производство во исламскиот свет и на огромната територија на Отоманската империја трае сè до XX век.⁹

Што се однесува до средновековието на територијата на Македонија, стаклените белезици се

2(1,2) Белезици на левата рака, Гроб 42,
Пепелиште, Неготино, прва половина на XI век.

среќаваат во импозантен број од крајот на X сè до XIII, спорадично и до XIV век, со особен акцент на периодот од XI и XII век. Сл. 2-9

Тоа враќање на овој накит е адекватно со перманентното проширување на византиското влијание, особено по воведувањето на тематското уредување во овие области со што тоа станува сè посилено. Тоа се рефлектира и на трговските врски и на материјалната култура која добива поинаква содржина.

Средновековните стаклени белезици се среќаваат од Мала Азија, преку Прицрноморјето, Ук-

369; 373, 374; Талеска, Е., 1986, 215-221; Αντωνάραζ, 2006, 423-430 со цитирана опсежна литература. Од историските извори забележани се описите на монахот Теофил (1110-1140), кој дава сугестивни податоци и за луксузната, византиска керамика и начинот на кој се „застаклува“ нејзината површина. Стаклената глазура се правела така што: „... се земаат сите видови бои и секоја од нив засебно се дроби со вода. На секоја од овие бои се додава петтина од стакло во истата боја, кое е сомлено и помешано со вода... Кога садовите се насликани на овој начин, се ставаат во печка за изработка на прозорско стакло и се пали оган од сува бука, додека не се усијат... тогаш се вадат дрвата и се затвора печката...“ Theophilus, 1961, 47. За преводот од латински топло ѝ благодарам на проф. Љубинка Босотова.

⁸ Манева, Е., 1990, 171-180, Т. II, 8-10; Т. III, 11-18; Greek Jewellery, 1997; Cat. no. 149, 169, 170, 179, 180.

⁹ Αντωνάραζ, А., 2006, 423, 424, no. 10-15; Shindo., Y., 2001, 93 etc.

3. Сликана белезица Горица, с. Косел, Охрид XI-XII век.

4(1,2) Цизелирана и тардирани белезици Гроб 105, Црквиште, Мородвис, Кочани, крај на XII, почеток на XIII век (Фото К. Трајковски)

раина и Русија до Новгород на Исток, во Карпатскиот регион и на територијата на Балканот: Бугарија, Србија, Косово, Црна Гора, Албанија, Грција и Македонија, односно во областите на византиската културна сфера. Во западниот дел од Балканот и во Далмација тие отсутуваат.

Во Македонија стаклени белезици се наоѓани во голем број во средновековните некрополи и поретко, како откршоци во населбинските слоеви од ова време. Несомнено е дека нив ги носеле жените и девојчињата. Тие се дел од женскиот накит за широка употреба.

Во интактните гробови е забележано дека биле употребувани на двете раце, некогаш во комбинација со металните белезици.¹⁰ Сл. 1 Но, како и во

¹⁰ Манева, Е., 2000/2, 84-89, сл. 64 г., Т. XXVI, 3.

5(1,2) Монохромна и тордирана белезица Гроб 105, Црквиште, Мородвис, Кочани, крај на XII, почеток на XIII век (Фото К. Трајковски)

други области и овде е присутен обичајот тие да се носат посебно на левата рака, Сл. 2 додека десната била резервирана за металните примероци.¹¹

Во десетина случаи, пак е констатирано дека освен на подлактиците тие се употребувале и на надлактиците.¹² Сл. 2, 6, 7 Тоа е посведочено и на фрескоживописот во Св. Пантелејмон – Нерези кај Скопје насликан во 1164 година, што претставува сигурен хронолошки репер за нивното присуство во ова време и за начинот и местото на нивната употреба. Сл. 11

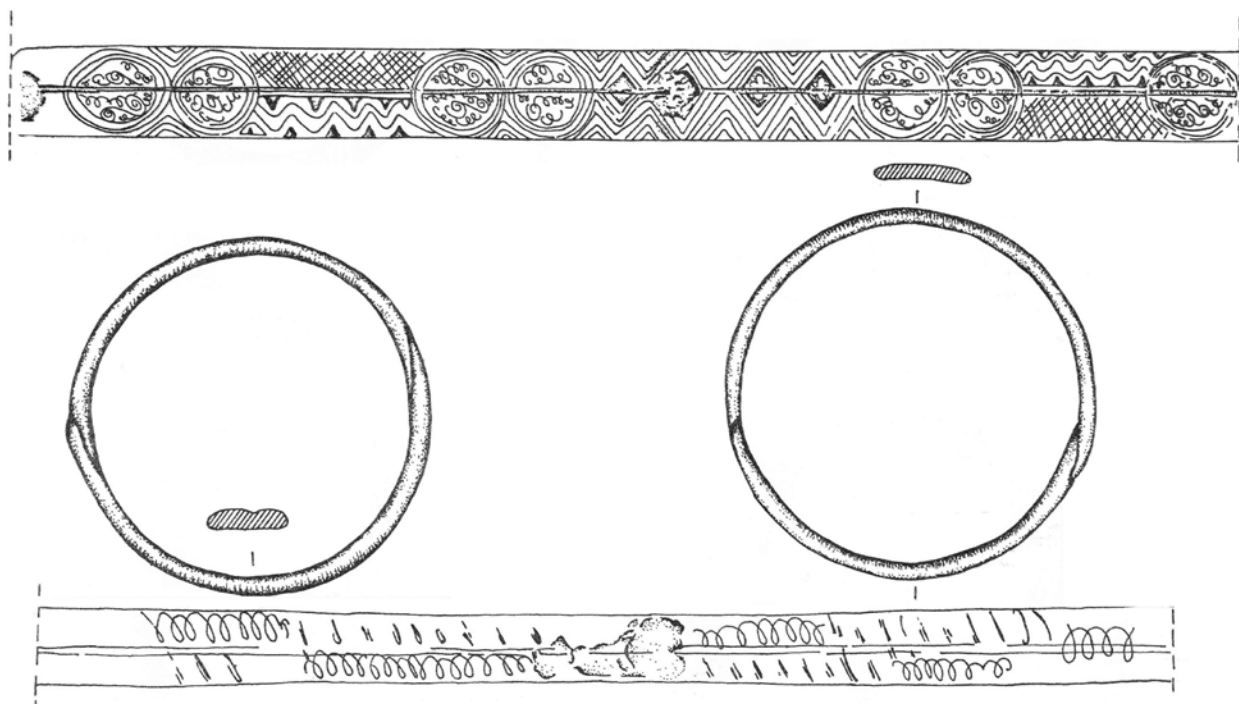
Стаклената маса од која се изработени средновековните стаклени белезици се среќава во повеќе бои. Најзастапена е црната, непровидна или полупровидна, кафената, виолетовата, темно, светло и кобалтно сината, темно и светло зелената, не-

¹¹ Гробот бр. 1, Крстевци, с. Корешница – Демир Капија, Манева, Е., 2000/2, 78-82, сл. 61а; Гробот бр. 42, Трнче – Стреа, с. Пепелиште – Неготино, Манева, Е., 2000/3, 82-89, сл. 60, 61; Гробот бр. 7, Чукарка, Очиполе – Делчево, Манева, Е., 2004, 68, сл. 17, 88, etc.

¹² Maneva, E., 2001, 299-303.

6(1-2) Два пара тордирани белезици за двете надлактици
Гроб 34, Средновековна некропола под Орта-џамија – Струмица XII век

7(1,2) Сликани белезици за десна и лева надлактица
Гроб 1 и Гроб 2. Керамидарка, с. Мокрино, Струмица, крај на XII век

провидно црвената и белата, како и во белуздави, провидни нијанси.¹³

¹³ Стаклените белезици откриени од Кирил Трајковски во гроб 105 од Црквиште, Мородвис – Кочани, и по својот изглед, и по местото на наод, и по сигурната хронолошка определба кон крајот на XII век – почетокот на XIII, претставуваат ризница од актуелните форми, типови и декоративни карактеристики. Дел од нив се носени и на надлактицата, Трајковски, К., 1992, сл. 1, Т. I-V, Манева, Е., 1992, 132-135, сл. 10.

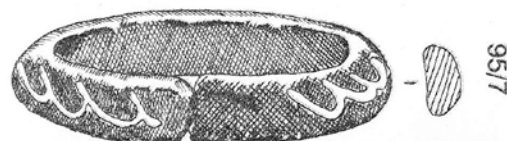
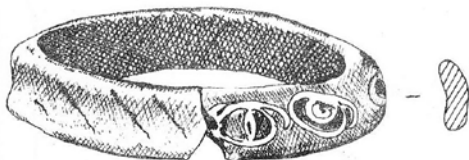
Во врска со употребата на стаклените белезици на надлактиците и нивното сведоштво на фреско живописот во Нерези (1164), каде се прикажани сцени од циклусот: „Раѓање на Богородица“, А. Антонaras го изнесува обичајот овие гривни да ги употребувале и бабиците. Αντωνάρης, Α., 2006, 431.

Доминацијата на темните бои во нијанси на црна, сина, кафена или виолетова, може да се доведе во врска со намерата да се имитира црниот, редок и скапоцен гагат. Овој фосилизиран материјал, сличен на килибарот и во античко време се употребувал за изработка на накит, особено на белезици. Имено, во многу култури се верувало дека тој има особена профилактиска моќ да ги штити жените и девојките од секое зло, да го чува нивниот циклус, да го спречи машкото неверство итн. Гагатот служел за расчинување на маѓепствата, со него се вршело дури и покадување.¹⁴ Во тоа својство гагатот бил познат во Медитеранскиот регион, но и од Западна Европа сè до Индија.

¹⁴ Chevalier, J., Greebrant, A., 1987, 159.

8 Сликана белезица
Гроб 105, Црквиште, Мордовис,
Кочани, крај на XII, почеток на
XIII век (Цртеж К. Трајковски)

9(1,3) Сликани белезици Гроб 3, Паликура, Стоби, XII век

Според теоријата за микрокосмосот на човековото тело и значењето на местото каде се употребувал накитот, Б. А. Рыбаков белезиците воопшто ги третира како женски накит (иако е познато дека постојат и машки, инсигниски белезици, секако, од метал).¹⁵ Третирајќи го како женски накит, Рыбаков му ги припишува и женските начела: принципите на водите и земјата со нивните специфични моќи и, пред сè, врската со плодноста. Според тоа и белезиците од впредени нишки, било да се стаклени или метални,¹⁶ ги означуваат водите и нивната сила, додека шрафираните мотиви, ромбовите и сл., се метафора на земјата и полињата.¹⁷

Кај сликаните, стаклени примероци најчести се мотивите на брановидни линии, спирали, ластари, коси и цик-цак линии, но и на шрафирани полиња и птици (рајски? барски?)¹⁸ како симболи на семејната хармонија.¹⁹ Сл. 8

Според сè уште недоволно прецизираните податоци, може да се каже дека и впредените белезици од еднобојно, просирно стакло или од разнобојни стаклени нишки, Сл. 4, 5, 6 како и сликаните примероци (некогаш и со натписи), Сл. 8 се појавуваат во XI век претставувајќи ги новите тенденции во изгледот на овој накит,²⁰ кој кулминира со своето присуство во XII век. Сл. 3, 7, 8, 9

¹⁵ Werner, J., 1984, 20-25. Ross, M., 1965, Cat. no. 45-47.

¹⁶ Во одделни рурални средини во Македонија, мајките и бебињата до 40 дена по породувањето носат „белезици“ од впредени, црвени конци како заштита од „лоши очи“ и подрек.

¹⁷ Рыбаков, А.Б., 1987, 524, 525, 538-540.

¹⁸ Greek Jewellery, 1997, Cat. no. 256.

¹⁹ Chevalier, J., Greebrant, A., 1987, 481-482.

²⁰ Davidson, G., 1952, 262-265.

*10(1-3) Белезици со вметнат конец
Гроб 427, Водоча, Струмица, Прва половина на XIX век*

Меѓу вообичаената продукција чести се и монохромните белезици со вметнати, тенки, подолжни нитки во една или две бои. **Сл. 4**

Со текот на времето, заклучно со XIV век употребата на стаклените белезици се намалува, а во одделни области и се губи.²¹ За разлика од нив и покрај малиот број, металните примероци сè уште се во употреба, а се јавуваат и нови форми.²²

Според досегашните сознанија, стаклените белезици во т.н. *турско средновековие во Македонија*²³ (XV-XVIII век) напoлно отсутствуваат. Тоа најдобро е воочено при ископувањето на христијанските некрополи со континуирано траење од средновековието и натаму за време на Османлиското владеење.²⁴ Според христијанските обичаи и во ова време покојниците се погребуваат во соодветна облека и со накит кој прилега на нивниот пол, возраст, личен и општествен статус.²⁵ Меѓу накитот доминираат прстените, потоа наушниците, металните елементи во функција на облеката и спорадично други накитни предмети.²⁶

Но, производството од тоа време како и употребата на стаклените белезици е констатирано во други области.²⁷

М. Цуњак во својата студија за стаклените белезици од Смедеревската тврдина детално опишува дваесеттина фрагментирани примероци кои се најдени во стратумите на XV, XVI и XVII век.²⁸ Сите тие се изработени од зеленикава, белуздава или жолтеникава прозирна стаклена маса формирана како потенка шипка. Кај еден дел од нив се забележуваат и траги од сликање, односно инкрустација со мотиви на цртки и брановидни линии што укажува на средновековната традиција. Меѓутоа, формите се покривки, а стаклото е со помал квалитет.²⁹

Од Доњи Град – Белград, исто така, во сигурно датиран слој, во куќа од крај на XVII век најдени се фрагменти од стаклени белезици со сличен квалитет.³⁰

²¹ Ѓоровиќ-Љубинковиќ, М., 1977, 216; Цуњак, М., 2003, 299-300.

²² Манева, Е., 1992, 72-75.

²³ Стојановски, А., 1989.

²⁴ Манева, Е., 2013/1, 1957-2050.

²⁵ Maneva, E., 2013/2.

²⁶ Maneva, E., 2007, Cat. no. 1-70..

²⁷ Αντωνάραζ, Α., 2006, 434.

²⁸ Цуњак, М., 2003, 293-302.

²⁹ Ibid., 294-297, Т. I, II.

³⁰ Бајаловиќ – Хаци-Пешиќ, М., 1984, 42, Кат. бр. 560-562, n. 144.

Б. Бабиќ при ископувањата на некрополата кај црквата Св. Никола во Варош – Прилеп, со недоверба го изнесе податокот дека во еден гроб на девојче од XIX век интактно била откриена стаклена белезица. Тој тоа го толкува како секундарно употребен предмет, ископан од постарите, средновековни слоеви на овој терен.³¹

Меѓутоа, на некрополата Водоча кај Струмица во едно заедничко, семејно погребниште најдени се седум стаклени белезици, како и други видови стаклен накит, меѓу кој има и крстови – приврзници од светло зелено стакло.³²

Пет од овие белезици се најдени интактно во Гробот 427 на двете подлактици кај една жена; три на десната и две на левата рака. **Сл. 10 (1,2)**³³

Другите две се откриени во комора споена со Гроб 427, означена како Гроб 427А каде се собрани наоди и коски од две деца на возраст од 5-6 години.³⁴

Богатиот гробен инвентар сведочи за тоа дека покојниците биле од видно семејство, веројатно, од новоформираниот, доброточески слој изнедрен во „преродбенското“ доба од христијанската раја.³⁵

За датирањето на ова погребниште, вклучително и за стаклените белезици кои заради фрагилноста не можеле да бидат со „подолго траење“, најмеродавна е откриената монета од грчкиот крал Ото I од 1833 година, кована во Минхен, која е продупчена и секундарно употребена како приврзок или висулец пришиен на облеката.³⁶

Овие белезици се изработени од провидно, белуздаво стакло, впредени од повеќе нишки. **Сл. 10(1,2)**

Она по што тие се разликуваат од средновековните (освен со послабата изработка) е тоа што во секоја од нив, претходно во средината на шипката бил вметнат текстилен конец во пастелна боја; жолта, портокалова, темно сина, тиркизна... Дали бојата на овие конци има некакво особено значење или, пак, со тоа се добивала разнобојност на производите која мајсторот не бил во состојба да ја изведе со стаклени нишки во повеќе нијанси, останува отворено прашање. Притоа, ми се чини многу веројатно, дека се работи за ова второво.

³¹ Бабиќ, Б., 1986, 283.

³² Maneva, E., 2013/2, 155-173; fig. 5, 6, 13, 14, 27-31, 33, 44, 47-51.

³³ Maneva, E., 2007, Cat. no. 39(1,2).

³⁴ Maneva, E., 2013/2, 155, fig. 1ab.

³⁵ Манева, Е., 2013/1, 2025, 2026, 2032.

³⁶ Maneva, E., 2013/2, 158, n. 2, fig. 24.

И покрај отсуството на стаклени белезици од неколку века, од средновековието до „преродбенско“ доба, на просторот на Македонија, нивното производство и употреба и натаму постоеле. Со наведените „иновации“, нивниот континуитет продолжува, надоврзувајќи се на средновековието, а со огромен дисконтинуитет и на античкото наследство.

Во гробовите 427А и 427 се откриени бројни примероци накит од XIX век. Меѓу нив и две крстчиња-приврзоци од светло зелено стакло.

Ова откритие повеќе поставува прашања одошто нуди одговори; за работилниците, мајсторите, нивната конфесионална припадност и воопшто за археологијата на XIX век која штотуку почнува да ги покажува своите загатки.

11(1,2) Од Циклусот „Раѓањето на Богородица“, Фреско живопис Нерези (1164)

БИБЛИОГРАФИЈА:

- Бабич, Б., 1979,** *Средновековно културно богатство на СР Македонија, Прилеп*
- Бабич, Б., 1986,** *Материјалната култура на Македонските Словени во светлината на археолошките ископувања во Прилеп, Прилеп*
- Бајаловиќ – Хаџи-Пешиќ, М., 1984,** *Накит од VIII-XVIII века у Музеју града Београда, Београд*
- Въжарова, Ж., 1976,** *Славјани и Прабълари по данни на некрополите VI-XI век на територијата на Бугарија, Софија*
- Манева, Е., 1990,** Доцноантички белегии од Хераклеја, *Maced. Acta Archaeol.* 12, Скопје, 171-190.
- Манева, Е., 1992,** *Средновековен накит од Македонија, Скопје*
- Манева, Е., 2000/1,** *Средновековен накит, Ѓурѓа, Скопје*
- Манева, Е., 2000/2,** *Крстеви Средновековна некропола, Скопје*
- Манева, Е., 2000/3,** *Средновековна некропола, Пепелиште, Македонска цивилизација, Скопје*
- Манева, Е., Ананиев, Ј., 1990,** Керамидарка, с. Мокрино кај Струмица – Ископувања 1988, *Maced. Acta Archaeol.* 11, Скопје, 215-226.
- Манева, Е., 2004, Јованов, М., Манева, Е., Велјановски, Ф.,** *Чукарка Римски тумул Средновековна некропола, Скопје, 43-146*
- Манева, Е., 2013/1,** Археологијата на Македонија во турското средновековие (XV-XVIII век), *Македонија милениумски културно историски факти, Том 4, Скопје, 1957-2050*
- Марјановиќ-Вујовиќ., 1984,** *Трњане – српска некропола (крај XI – почетак XIII века), Народни музеј, Монографија 4, Београд*
- Радојковиќ, Б., 1969,** *Накит код Срба од XII до краја XVIII века, Музеј примењене уметности, Београд*
- Рыбаков, А. Б., 1948,** *Ренесло. История культуры древней Руси, Материјална култура, Москва – Ленинград*
- Рыбаков, А. Б., 1987,** *Язычество древней Руси, Москва*
- Стаменова-Атанасова, М., 2003,** *Духовните традиции на Тивериопол, Струмица*
- Талеска, Е., 1986,** Прилог кон проучување на средновековни белегии од стакловина на територијата на СР Србија, СР Македонија и НР Бугарија, *Mélange Boško Babić, Прилеп, 215-221*
- Трајковски, К., 1992,** Гробот 105 од Мордовис, *Maced. Acta Archaeol.* 12, Скопје, 235-246, сл. 1, Т. I-V.
- Ѓоровиќ - Љубинковиќ, М., 1977,** Раносредновековно стакло, *Историја примењене уметности код Срба, Београд, 215-216*
- Цуњак, М., 2003,** *Стаклене наруквице из Смедревске трврђаве, Споменица Јована Ковачевића, Београд, 293-302*
- Αντωνόραζ, Α., 2006,** *Gialina mesebizantina Brahiolia, Deltion tes Hristanikes Archaiol. Etaireias, Δ, Tom. KZ, Athena, 423-434*
- Chevalier, Z., Greebrant, A., 1987,** *Rječnik simbola, Zagreb*
- Davidson, G., 1952,** *The Minor Objects, Korinth V, XII, Princeton – New Jersey*
- Maneva, E., 2001,** *Les bracelets médiévaux portés sur le haut du bras découvertes en Macedoine, Vestigatio Vetustatis to Aleksandrini Cermanović-Kuzmanović, Centre for Archaeol. Research 20, Belgrade, 299-303*
- Maneva, E., 2005,** *Ancient Jewellery from Macedonia – Middle Ages – Calamus, Skopje*
- Maneva, E., 2007,** *Ancient Jewellery from Macedonia – Nekropolis Vodoča, Calamus, Skopje*
- Maneva, E., 2013/2,** *Inventaria Archaeologica Personarum Nekropolis Vodoča, Calamus, Skopje*
- Ross, C. M., 1965,** *Catalogue of the Byzantine and Early Mediaeval Antiquities in Dumbarton Oaks Colleton. Vol. Two Jewellery, Enamels and Art of the Migration period, Washington*
- Shindo, Y., 2001,** *The Classification and Chronology of the Islamic Glass Bracelets from al-Tur, Sinai, Cultural Change in the Arab World, Osaka, 73-100*
- Teophilus, 1961,** *De diversis Artibus, ed. Thomas Nelson and Sons, London*
- Werner, J., 1984,** *Der Grabfund von Malaja Perešćepina und Kuvrat – Kagan der Bulgaren, München*

Elica MANEVA

**GLASS BRACLETS
FROM THE ANTIQUITY TO PRESENT TIMES
(CONTINUITY – DISCONTINUITY)**

Summary

The glass bracelets on this territory were current since the Roman Period (3rd–4th century), during the Middle Ages (10th – 13th – 14th centuries), and were discovered as archeological finds from the 19th century.

The Antique examples are simple, made in dark colors, resembling an imitation of the precious black jet which had a prophylactic power of protecting women.

The Middle Age glass bracelets appeared in imposing numbers, mainly on the necropolises, found on the hands of girls and women. Sometimes they are found on both hands, **Fig. 1**, often on the left hand, **Fig. 2**, and also on the upper arms **Fig. 6, 7, 11**.

Beside the simple ones with dark colors and same attribution, like in the period of the Antiquity resembling an imitation of the valuable jet, the glass bracelets in the Middle Ages were achieved from woven threads of color or transparent ones, then dark ones and engraved by one or more horizontal thin glass lines in a contrast color, or painted by a lighter paste. **Fig. 1-9**. These objects were part of the female jewelry, and they hold control of female principles; water and earth. This is well emphasized by the painted decorative motifs, wavy lines, spirals, tendrils, hatch panels, additionally by birds (of paradise or marsh?), resembling a symbol for family harmony.

In the fresco paintings in the church of St. Panteleimon, Nerezi-Skopje (1164), in the scene of the cycle of the “Nativity of the Holy Virgin”, were de-

pictured women bearing gifts wearing bracelets on the hand and on the upper arm. **Fig. 11**

In Macedonia (15th – 18th centuries) in the period of the *Ottoman middle ages*, glass bracelets were never discovered on the terrain. On the other hand, in workshops, the production of these products continued, as far as the 20th century, first in Syria and Palestine (7th – 8th centuries), later in the Arabian sphere (9th – 13th centuries), and within in the frames of the wide Ottoman Empire.

The third appearance of glass bracelets in Macedonia, which have a certain chronologic dating are the examples found from the period of the first half of the 19th century in the necropolis of Vodoča near Strumica, in the graves of 427 A and 427 **Fig 10 (1-5)**.

Although with inferior quality, these examples have preserved the main standard features. They were produced from white like woven glass strands. The innovation is the inserted cord in a pastel color (yellow, orange, dark blue or turquoise) which gives them a different hue.

In the graves at Vodoča many samples of jewelry were found from 19th century, as well as two small cross- pendants, made from a light green glass.

This discovery raises many questions, but not giving answers for the questions; about the workshops, the masters, their religion, furthermore about the archeology of the 19th century and its shown enigma.